

eneste Bidrag af blot nogen Betydning til den mærkelige Mands Historie. Derimod gives utallige tiltalende Vidnesbyrd om Kristian 5.s godmodige Karakter. 12. Juni 1679 gav han saaledes 30 Rd. til Tobak for nogle svenske Fanger, som arbejdede paa Dæmningen ved Gabels Ladegaard, og paa Kongens Rejser var Udgiften »til fattige undervejs« en staaende Post. Af denne Slags Udbetalinger viser Regnskaberne fra Frederik 3.s Tid kun meget faa. Hovedinteressen ved Kammerregnskaberne ligger dog i deres talrige Detailoplysninger; til Kulturhistoriens forskelligste Sider og navnlig til Kunsthistorien yder de en rig Fundgrube og næsten alle de mere eller mindre inferiøre Personer, der kom i nok saa lille Berøring med Hoffet, lige ned til »en gammel Kvinde, der præsenterede en liden Dværginde«, finder man nævnt. De udførlige Registre, der ofte indeholder Oplysninger ud over de i selve Regnskaberne meddelte, viser, at Udgiveren her har nedlagt et stort Arbejde, men det maa beklages, at disse Oplysninger ikke er vokset ud til fyldigere Noter. Kristian 5.s Tid efter Griffenfelds Fald er endnu saa lidet behandlet, at et saadant Noteapparat vilde have forøget Værkets Værdi meget.

Th. B. Bang.†

Det var 30. Novbr. 1918 Tohundreaarsdagen for Karl 12.s Fald ved Frederikssten, og forstaaeligt nok ønskede den historiske Karl 12.-Skole, hvis første Udvikling er skildret i en tidligere Aargang af dette Tidsskrift (8. R. III, 299 ff.), ved denne Lejlighed at drage Nættene op og fastslaa, hvor stort Udbyttet af en tyveaarig Forskervirksomhed havde været. Skolens Stifter, Prof. Harald Hjärne, er endnu i fuld Vigeur, og en stor Skare Elever har arbejdet videre i de af ham lagte Spor, ikke blot i Bevægelsens Udgangspunkt, Upsala, men ogsaa i Lund, hvor Krigshistorikeren, Prof. Arthur Stille har været et nyt Centrum for Karl 12.-Forskning. De to Universitetsstæders civile Forskere har virket Haand i Haand med historisk-interesserende militære, navnlig i den svenske Generalstab, og de foreløbige Resultater har været nedfældede i en periodisk Publikation: Karolinska Förbundets Arsbok.

Jubilæumsaaret fremkaldte i Sverige tre anselige og betydelige Værker, det første Generalstabens *Karl XII på Slagfältet*, et Arbejde, der paa over 1100 store Sider forfølger Krigskunstens Historie lige fra Miltiades' og Epanimondas Tid til Kong Karl selv, og som resulterer i at betegne ham som Taktikens Mester. Uden iøvrigt at komme nærmere ind paa dette speciellere Værk maa det være nok at pege paa, at alene Resultatet viser, hvor langt man er naaet fra en Ernst Carlson, der betegnede Karl 12.s Krigsførelse som en næsten uafbrudt Række af Fejlgreb. Hvad man end vil mene om det nye Resultat, er der ikke Tvivl om, at det bunder i dybtgaa-

ende Studier, der har bestaaende Værdi, saa at den tidligere Forømmelse nu gør et overfladisk Indtryk og i hvert Fald ikke kan opretholdes paa det den Gang lagte Grundlag.

Næsten lige saa imponerende som det militære Værk virker den store Monografi *Konung Karl XII.s Banesår* med dens 35 Plancher i Lystryk, udgivet af A. Stille. Det er den officielle Protokol over en 1917 foretagen retsmedicinsk Undersøgelse af Kongens Lig, ledsaget af et sammenfattende Foredrag af Prof. Key-Åberg, og denne Undersøgelse er foretaget med en saadan Omhu og med Bistand af alle Nutidens tekniske Hjælpemidler, saa at den sikkert maa betegnes som endelig. Den staar derfor i stærk Modsætning til den foregaaende Undersøgelse 1859, der efterlod en Række væsentlige Spørgsmaal ubesvarede; men paa Grund af Materialets Karakter løser heller ikke den sidste Forskning alle Spørgsmaal. Fastslaas kan det, at Skuddet ved Frederikssten har været øjeblikkeligt dræbende; at en rund Kugle paa 18—20 Mm. i Gennemsnit er gaaet ind gennem venstre Tinding og ud gennem højre, dog lidt længere tilbage; at Skuddet p. G. a. manglende Krudtstænk i Huden ikke behøver at være affyret paa nært Hold, men at Kuglen paa den anden Side er gaaet gennem Hovedet med stor »levende« Kraft. Videre kunde man denne Gang ikke naa ad denne Vej, men naar det tilføjes, at Afstanden fra Dødsstedet til det nærmeste Punkt i Fæstningen, »den bedækkede Vej«, dog var 161 M., vil man forstaa, at der nu atter er bleven gydt ny Næring i den gamle Tvivl, som vi siden Paludan-Müllers Skrift ansaa for hævet, om Karl 12.s Fald skyldtes en norsk Kriger eller en Snigmorder. Om ballistiske Forsøg ved Frederikssten kan føre til et afgørende Slutresultat, maa vel betragtes som meget tvivlsomt, men Tanken er fremsat fra svensk Side som ønskelig.

Historisk set maa dog det tredje af de fremkomne Værker betegnes som det værdifuldeste. Det er en Samling Afhandlinger — desværre uden Bevismateriale — af forskellige Forfattere, der under Redaktion af Bibliotekar S a m. B r i n g er udkomne under Fællestitlen *Karl XII, till 200 Årsdagen av hans död*. Det svære Bind indledes af Altmeister H a r. H j ä r n e med en sammenfattende Afhandling om Kongens Livsgerning fra Rigsforsvarets Synspunkt. Det er en Opsats, rig paa sande og sunde Betragtninger, hvori der med Rette peges paa, at Storhedstidens Sverige var en nationalt set ufærdig Stat, ja en Stat, hvis Magtstilling p. Gr. a. dens økonomiske Afhængighed af Vesteuropa var uafgjort. De skinsyge Sømagter var Sveriges værste Modstandere; Rusland stræbte ikke ud mod Østersøen af kommercielle Grunde, kun af enkelte Tsarers Erobringstrang; men Karl 12. betragtede sig som den vesteuropæiske Civilisations Forkæmper mod Barbariet.

Hjärne gaar vel noget vidt i sine Konklusioner, men hans Tanker fortjener altid at følges og gennemdrøftes. Efter hans Afhandling følger hans Elevers i statelig Række. Bibliotekar Carlquist skildrer interessant den unge Konges første Udvikling: Vi ser ham som et livligt Barn med en svag Konstitution, plaget med en Mængde Udenadslærdom, men tidligt visende Anlæg for Matematik. Morsomme zoologiske Tegninger ledsager Fremstillingen, og af Skriftprøven ser man Fejlene i hans latinske Stil. Saa følger hans Selvkroning, derefter bliver han fra aaben indesluttet og tavs, og mens han allerede som Barn havde vist sig stædig, udvikler han sig nu til at nære Overmod mod højtfortjente Mænd og Mistro mod Højadelen, imiterer i sin Ødselhed Ludvig 14. og paavirkes uheldigt af sin gottorpske Svoger. Som lyse Sider hos ham fremhæves nu ved Siden af hans ortodokse Fromhed Pieteten for Faderens Minde, der leder ham til at handle i dennes Aand.

Carlquists fortræffelige Skildring sluttet med Krigens Udbrud, og fraset enkelte Antydninger i Hjærnes Indledningskapitel savnes en Fortsættelse af Kongens personlige Udvikling fra og med 1701. Der er her sikkert en Svaghed i Bogens Redaktion. I Stedet følger to grundige og læseværdige Artikler om den ydre Politik og om den militære Historie fra de første Aar til 1707, forfattede af Docent Nils Herlitz og Kaptejn H. F. Uddgren. Med større Spænding følger man dog Prof. Stilles Fremstilling af Toget mod Rusland og Opholdet i Tyrkiet, de to Afsnit, der maa betegnes som Værkets Tyngdepunkt. I den første af disse Afhandlinger, der forøvrigt bygger paa en større Specialundersøgelse af Forf., søger han at forsvare sin Helt paa saa at sige alle Punkter, at skildre ham som den store Strateg, der uden Slag vil udmanøvrere Tsar Peter fra hans Stillinger, og at lægge Ansvar for de begaaede Fejl paa andre, navnlig paa Lewenhaupt. Der er hertil først at sige, at der paa Punkter synes at være nogen Uoverensstemmelse mellem denne Opfattelse af »Udmanøvreringstaktiken« og hvad Hjärne foran i samme Værk hævder: Det gällde att tvinga tsaren till att stanna med sin stridsmakt och till att inlåta sig på en avgörande sammandrabbning (24 og 286, jfr. dog 289). Tilsvarende bestrider Hjärne, at Karl 12. skulde have tilstræbt »en samlad koncentrisk offensiv« (24), medens Stille viser, at Kongen regnede med Støtte sydfra ved et polsk Indfald i Ukrajne og vel ogsaa med en svensk Diversion ind i Ingermanland (316). Vigtigere end dette er det dog, at der af selve Stilles Fremstilling kan udlæses en Række Fejl, som Kongen ikke synes at kunne frikendes for. Han drager fra Polen, før Stanislaus er bleven Herre her, hvorved han umuliggør, at den ønskede Hjælp kan blive sendt ham. Han lader sig vildlede af falske Rygter om, at Lewenhaupt er i Sikkerhed i hans

Nærhed, hvorfor han fjerner sig fra denne og tillader Tsaren at kaste sig over ham ved Ljesna. Naar han fjernede sig fra Lewenhaupt, var det for at angribe den russiske Spærring ved Potjeb, men han gennemfører ikke dette Angreb, skønt Forf. selv mener, at dette havde været muligt. Tallet paa disse Fejl kunde sikkert forøges, tagne tilsammen synes de i hvert Fald at vise større Svagheder hos Karl 12. som Feltherre, end Stille er tilbøjelig til at indrømme (se ogsaa 126 om Kongens Sympati for »Krigshazarden«).

I den anden Afhandling, om Opholdet i Tyrkiet, viser Stille paa en historisk set meget tiltalende Maade, at det lange Ophold ikke skyldtes Halsstarrighed hos Kongen, men en Række vekslende politiske Situationer, der frembød Chancer for at vende Sveriges Skæbne med tyrkisk Bistand. Opfattelsen er tiltalende, fordi den er naturlig og frembyder Mulighed for et dybere indtrængende historisk Studium, men — som allerede nævnet — er den ikke underbygget med Citater, og man maa vel derfor forholde sig afventende med den endelige Dom. Erindres bør der foreløbig kun om, at Gesandtskabsrelationer for 17. og 18. Aarh.s Vedkommende er en Kilde, der maa benyttes med megen Kritik, og hvis Anseelse i vore Dage maa betegnes som synkende.

Karl 12.s politiske Historie efter Hjemkomsten er skildret af den dygtige Specialist Krigsarkivar Per Sörensson, medens den militære Historie har været betroet Lektor J. A. Lagermark. Pladsen tillader ikke her at komme nærmere ind paa disse solide Bidrag, derimod vil det være nødvendigt at pege paa den Almeninteresse, som Lektor Schartau's Undersøgelse af Sveriges indre Tilstand under Karl 12. har, da der herfra kan drages lærerige Paralleler til andre Tider og Lande, som vil vise, hvor overdrevne Skildringerne af Ødelæggelserne ved Fortidens Krige som Regel er. Schartau viser, at Hungersnøden under Karl 11.s sidste Aar virkede kraftigere end alle Karl 12.s Krige tagne tilsammen. 1750 var derfor Aldersklassen 56—60 svagt repræsenteret baade inden for Mands- og Kvindekønnet. Indtil 1708 var Høsten god, saa kom der Omslag, og som nye Ulykker fulgte den danske Besættelse af Skaane og Pesten 1710, der bortrev $\frac{1}{3}$ af Stockholms Befolkning. 1716—18 var der atter Misvækst, og man maatte gribe til Eksportforbud, Toldfrihed for Korn og Maximalpriser, saaledes at Staten betalte Forskellen mellem Maximal- og Købeprisen. Luxusbeskatning og Formueskat indførtes i disse Aar, og Grundskattens Naturalydelse afløstes af Pengeydelse. Saaledes var der en afgjort Tilbagegang i de sidste Aar af Kongens Regering, men den maa ikke overdrives. Tallet paa Ødegaarde var knap 3% (i Malmøhus Len dog henimod 10%), Befolkningen sank

fra 1,363,000 med 100,000 Mennesker, og det voldte derfor heller ingen Vanskeligheder at rejse den sidste Hær, der talte 60000 Mand.

En anden interessant Undersøgelse over svensk indenrigsk Historie i Karl 12.s sidste Aar er Arkivar Erik Naumanns Studie over Centralforvaltningen. Heller ikke i Sverige var den personlige Enevælde Kollegiestyrelsen gunstig; denne styrkedes derimod under Kongens Ophold i Udlandet, da Arvid Horn var den ledende i Raadet, navnlig inden for den Afdeling deraf, Defensionskommissionen, der efterhaanden fik hele Forsvaret under sig. Men Kongen var misfornøjet dermed, Horn faldt i Unaade, og efter Karl 12.s Hjemkomst tabte Raadet sin politiske Betydning. Kancellikollegiets Betydning svandt ogsaa ind, da Kancelliet 1713 deltes i 6 indbyrdes uafhængige Ekspeditioner, 3: Kontorer, og der skabtes en ny kontrollerende Myndighed i Högsta Ombudsmannen, der var Chef for Revisionsekspeditionen. Paa det finansielle Omraade blev Tidens Nyskabning Upphandlingsdeputationen, der havde den Opgave at skaffe Penge gennem Obligationer, og hvis Leder var den bekendte Görtz. Den berygtede Nødmønt var ogsaa denne Deputations Værk. Ligesom Görtz havde Hovedindflydelsen hos Kongen, forhandlede han ogsaa alene med Kontorenes Chefer, der havde Forestillingsmyndighed. Hele dette personlige Styre faldt til Jorden med Kongens Død, men det minder paa en interessant Maade om den Struenseeske Periode hos os, medens det Griffenfeldske Princip var en Blanding af de to Systemer: Kollegiestyre og Statssekretærstyre, dog med Tyngdepunktet hvilende i det sidste.

Den sidste Afhandling i Festskriftet stammer fra Udgiveren selv, og Bibliotekar Bring behandler heri Kongens Fald og Jordefærd. Der gives heri en god Vejledning over de forskellige Standpunkter, som Videnskaben i Tidens Løb har indtaget til Problemet Karl 12.s Død, og skønt Forfatteren holder sit eget tilbage, skinner det dog igennem, at han er tilbøjelig til at tro, at det ikke skyldes et Skud fra Fæstningen. Hvad enten man vil slutte sig hertil eller ej, skal det villigt indrømmes, at Opsatsen gør sin Forfatter al Ære, ligesom Skriftet i sin Helhed er til Ære for sin Redaktør.

Ikke-svenske Historikere maa være taknemlige over, at Jubilæumsaaret 1918 har fremkaldt tre saa betydelige Hjælpemidler til at faa et Overblik over Karl 12.-Forskningens nuværende Standpunkt. Det sidste Kvart-Aarhundrede har aabenbart ikke blot betegnet en uhyre Kundskabs Forøgelse paa dette Omraade, dette har ogsaa medført en Fordybelse af Studierne, der har særlig Betydning, da det her drejer sig om en Periode, der danner Overgangen til og derfor indeholder Forstaaelsen af meget af Europas

nyeste Historie. Endnu staar dog aabenbart adskilligt tilbage, t. Eks. den allerede ovenfor nævnte Studie over Karl 12.s personlige Udvikling under hans Regering. En udenforstaaende kan dog ikke nægte sig i Beskedenhed at fremsætte den Formodning, om ikke for mange fremragende Kræfter er blevet anvendte paa et for snævert Omraade; om det ikke havde været heldigere, hvis man i Stedet for denne isolerede Periode havde underkastet hele Storhedstiden en moderne Prøvelse. Nutidige politiske Synsmaader (Forholdet til Rusland o. s. v.) har vel været Aarsagen til, at dette ikke er sket, men fra et historisk Synspunkt kunde det t. Eks. synes nok saa frugtbart, om man endelig en Gang fik den udtømmende Monografi over Reduktionen, som stadig savnes. Hele Storhedstidens indre Historie frembyder saa mange Gaader, at her er nok at gøre. Forhaabentlig vil det næste Slægtled ogsaa vie den Slags Opgaver deres dygtige Kræfter. *Knud Fabricius.*

Topografi.

I Aaret 1735 blev det paalagt samtlige Stiftamtmand til Kommercekollegiet at indsende Relationer om de dem underlagte Byers og Amters Tilstand. Blandt andet ønskede man Oplysning om Amternes Beskaffenhed og Produkter, Byernes og Distrikternes Handel, »Negocie«, Haandværk, Ind- og Udførsel, Skibsfart, Fabriker og deres Privilegier, Lavsvæsen, Agerbrug og dets mulige Forbedring, kort sagt alt hvad en ihærdig Centraladministration kunde ønske at vide for at kunne træffe sine Dispositioner. Selvfølgelig udarbejdede Stiftamtmandene ikke disse Indberetninger helt paa egen Haand, men indhentede Oplysninger hos de dem undergivne Autoriteter og indsendte derefter hele Materialet til Kommercekollegiet, i hvis Arkiv det endnu findes. 8 Aar senere (i April 1743) udgik der atter Befaling til Stiftamtmandene og Amtmandene om at fremskaffe Oplysninger om deres Amter, og denne Gang skulde Indberetningerne være langt fyldigere end 1735. Ikke mindre end 40 Spørgsmaal ønskedes besvaret, bl. a. om Overfladeforhold, Naturalier og Mineralier, Jordens Udnyttelse, Dyrehaver, Veje og Milepæle, Vejrlig, Sygdomme, Befolkningens Antal og Egenskaber, Kuriositeter, Havne, Kirker og offentlige Bygninger, Købstadsigiller, Lokalarkiver, Antikviteter, Dialekter og Talemaader og nomina propria. Ogsaa i dette Tilfælde lod Amtmandene Spørgsmaalene gaa videre til Præsterne og de andre underordnede Embedsmænd, og til alt Held lod de som oftest disse Indberetninger medfølge de Sammendrag, de indsendte til Kancelliet. Indkrævningen af Relationerne fra 1743 skete ikke direkte til Brug for Centralstyrelsen, men for at de kunde tjene som Grundlag for en stor Danmarks-